

Door Brouns-Wewerinke

Petrus en de andere leerling, de geliefde

In het evangelie volgens Johannes komt een figuur voor die 'de geliefde leerling' wordt genoemd. Hem wordt een bijzondere positie toegekend, zowel ten aanzien van Jezus als tegenover de overige leerlingen, in het bijzonder Petrus. De geliefde leerling heeft geen naam, en zijn identiteit roept daarom veel vragen op. De laatste verzen van het evangelie lichten een tipje van de sluier rondom deze persoon op: 'Het is deze leerling die over dit alles getuigenis aflegt, en het ook heeft opgeschreven.' **Waarom wordt hij dan niet gewoon Johannes genoemd? Wil de auteur de geliefde leerling niet zonder meer verbinden met een historisch bepaalde figuur en hem misschien zo voorstellen als de leerling bij uitstek, het voorbeeld voor alle leerlingen van Jezus?**

De vraag naar de historische achtergrond van de geliefde leerling komt elders in dit nummer uitgebreider aan de orde. In deze bijdrage gaan we vooral literair te werk. We proberen ons een beeld te vormen van de lieveling van Jezus in het verhaal van Johannes. Hoe krijgt hij gestalte? Welke kenmerkende eigenschappen worden hem toegedicht? En hoe is zijn relatie met Petrus? Petrus krijgt in de synoptische evangeliën een vooraanstaande positie toebedeeld. Is dat in het Johannes-evangelie ook het geval? Of liggen de verhoudingen hier iets anders? Zou daar dan een historische werkelijkheid achter zitten?

Aan Jezus' borst

Op klassieke afbeeldingen van het laatste avondmaal zie je stevast één van de leerlingen rusten aan de borst van Jezus (zie bijvoorbeeld bladzijde 191). Waarom ligt hij daar? Wat doet hij daar? We zijn zo met dat beeld vertrouwd dat die vraag niet zo voor de hand ligt. Kijken we echter wat preciezer naar de tekst, dan zal blijken dat de houding van deze leerling niet zo vanzelfsprekend is.

Wanneer Johannes in 13,23 de geliefde leerling introduceert, is het met de woorden 'Eén van zijn leerlingen was gelegen aan de borst (*kolpos*) van Jezus; hem had Jezus lief' (eigen vertaling). Twee ver-

zen verderop herhaalt Johannes de positie van deze leerling, maar nu gebruikt hij een ander woord voor borst: *stèthos*, waar ons woord stethoscoop vandaan komt. Aan het einde van het evangelie (21,20) komt het woord *stèthos* terug, wanneer Johannes de geliefde leerling noemt en verwijst naar de setting van het laatste avondmaal. Het woord *stèthos* geeft de fysieke kant aan, de lijfelijke plaats waar de beminde leerling zich bevindt, dicht tegen Jezus aan. Maar het eerder gebruikte woord *kolpos* is van een andere orde; het gaat een niveau dieper. In het Johannes-evangelie komt het twee keer voor, hier en in 1,18, het slotvers van de proloog. Jezus wordt daar gekarakteriseerd als de eniggeboren zoon van God, die 'is in de *kolpos* van de Vader' en die God heeft doen kennen. Johannes beschrijft de verhouding tussen Jezus en de geliefde leerling dus in dezelfde bewoordingen als de relatie tussen God en Jezus. Dat is nogal wat.

Wat betekent *kolpos* eigenlijk? De eerste betekenis is welving – afkomstig van het werkwoord *kolpoun*, doen opbollen – als aanduiding van een bollende plooi in het kleed dat iemand draagt, veroorzaakt door de gordel. In deze betekenis komt het woord bijvoorbeeld voor in psalm 74, vers 11 (in de Septuagint psalm 73, vers 11): 'Waarom is het dat Gij uw hand inhoudt, uw rechterhand bergt in uw kleedplooi?' (in de vertaling van Ida Gerhardt en Marie van der Zeyde). Vervolgens betekent *kolpos* boezem, borst, schoot, zowel van een man als van een vrouw (vergelijk Septuagint Deuteronomium 28,54.56, in de NBV vertaald als 'de vrouw die hij bemint' en 'de man die ze bemint'). In de parabel die de profeet Natan voorhoudt aan koning David, om hem scherp te wijzen op zijn gedrag tegenover Uria en diens vrouw Batseba, vertelt Natan over de arme man die één lammetje had dat hem zo dierbaar was dat het in zijn schoot sliep (2 Samuël 12,3). In of aan iemands *kolpos* zijn duidt op verbondenheid, op intimiteit en ruimte (in het woord 'boezemvriend' is deze gevoelslading te herkennen). Zoals Jezus verblijft in de intieme ruimte van God, zo bevindt de geliefde leerling zich in de intieme ruimte van Jezus. Dat hij aan tafel aan de borst van Jezus rust, is een

uiterlijk teken van een innerlijke verbondenheid. Er staat dan ook direct aansluitend in Johannes 13,23: 'Hem had Jezus lief.' We zijn terug bij de maaltijd van Jezus met zijn leerlingen.

Petrus

'Voorwaar, voorwaar, ik zeg jullie: Eén van jullie zal mij overleveren.' Deze woorden van Jezus hangen in de lucht. De leerlingen kijken elkaar aan: wie van ons? Petrus knikt naar de leerling die Jezus het meest nabij is: vraag jij wie het is? Deze vraagt aan Jezus: 'Heer, wie is het?' De leerlingen hebben geen idee van de verstreckende gevolgen van het subtiele antwoord dat Jezus geeft, in de vorm van het stuk brood dat Judas van hem krijgt, verwijzend naar psalm 41, vers 10: 'Hij zelfs, mijn vriend, mijn vertrouwde, met wie ik mijn brood heb gedeeld, hij hief zijn hiel tegen mij' (Ida Gerhardt en Marie van der Zeyde). De lezer daarentegen weet wat er te gebeuren staat. De passage eindigt met de woorden: 'Het was nacht' (13,30).

Petrus heeft in Johannes 13,21-30 de geliefde leerling nodig als bemiddelaar tussen Jezus en hemzelf, tussen Jezus en de andere leerlingen. De ereplaats aan tafel naast Jezus, de voorkeurspositie die de bemindde leerling inneemt, is zowel een concreet middel voor Petrus om hem de bewuste vraag aan Jezus te laten stellen als een teken dat deze leerling in een andere verhouding tot Jezus staat dan de overigen. Namens hen voert Petrus het woord. Om deze passage heen staan twee scènes waarin Petrus de hoofdrol vervult. Hoe komt hij hier naar voren?

De voetwassing is een gebeurtenis die alleen Johannes vertelt (13,1-20). Hier wordt al gezinspeeld op het feit dat Judas Jezus zal overleveren. Dit gegeven staat in schril contrast met de handelwijze van Jezus. Jezus wast zijn leerlingen de voeten als een daad van dienstbaarheid en een teken van uiterste liefde, voordat hij zal sterven. Hij houdt de leerlingen voor dat zij zijn voorbeeld moeten volgen. Petrus begrijpt niet dat de voetwassing een teken is van iets groters, en weigert. Wanneer Jezus hem uitlegt: 'Als ik jou niet mag wassen, heb je geen deel aan mij' (13,8), ziet Petrus in dat de daad van Jezus veel meer om het lijf heeft dan het reinigen van vuile voeten, dat het gaat om intense verbondenheid met Jezus. Dan vindt hij zijn voeten niet voldoende en wil hij ook zijn handen en zijn hoofd gewassen hebben. Maar dat hoeft niet: Jezus legt opnieuw uit wat de symboliek van zijn handeling is.

Petrus slaat in deze passage dus twee keer de plank mis. Jezus reageert begripvol en geduldig. Ondertussen krijgt het beeld van Petrus voor de lezer hierdoor wel een bepaalde kleur. In 13,36-38, na de maaltijd, wordt deze kleur nog verdiept. Petrus stelt een vraag aan Jezus: 'Heer, waar gaat u heen?' Jezus wijst Petrus enigszins terug: 'Waar ik heen ga, kun je mij nu niet volgen; later zul je mij volgen.' Petrus wordt heftig: 'Heer, waarom kan ik u nog niet volgen? Mijn leven zal ik voor u geven!' We weten niet met welke intonatie Jezus hem antwoord geeft, bedroefd of een beetje schamper. We weten evenmin wat Petrus voelt wanneer hij dit antwoord hoort, maar pijn zal het zeker doen. Het klinkt bijna bezwerend wanneer Jezus zegt: 'Je leven zul je voor me geven? Voorwaar, voorwaar, ik zeg je: nog voor een haan kraait, zul je mij driemaal verloochenen.'

De andere leerling en Petrus

'Volgen' is een sleutelwoord als het erom gaat leerling van Jezus te zijn. Het woord kwam net al ter sprake. Johannes 18,15-18, de passage waarin Petrus en de geliefde leerling voor de tweede keer samen voorkomen, begint met dit woord. Hier is niet meteen duidelijk dat het de geliefde leerling is. Hij wordt 'een andere leerling' genoemd, omdat hier de relatie met Petrus in het geding is, niet de relatie met Jezus (in 20,2 wordt bevestigd dat het om dezelfde leerling gaat). Zij beiden volgen Jezus, die net gearresteerd is en naar de hogepriester wordt gebracht.

Opnieuw heeft Petrus de andere leerling nodig als bemiddelaar. Deze is een bekende van de hogepriester (18,15, herhaald in 18,16) en heeft vrij toegang tot de voorhof van diens verblijf. Hij spreekt even met het meisje aan de poort en neemt Petrus mee naar binnen. Het is een wrange toevalligheid dat juist dit meisje Petrus de eerste verloochening van Jezus ontlokt. Jezus had Petrus gewaarschuwd, en een gewaarschuwd man telt voor twee, maar Petrus niet. In 18,25-27 zal hij nog twee keer beweren dat hij Jezus niet kent. Ook al vermeldt Johannes niet, zoals de synoptici dat doen, dat Petrus huilt wanneer hij de haan hoort kraaien en zich Jezus' woorden herinnert, pijnlijk zal het zeker zijn. Johannes geeft nog een extra lading aan de gebeurtenis door het thema van het verhoor dat Jezus van hogepriester Annas ondergaat (18,19-24). De hogepriester ondervraagt Jezus over zijn leerlingen en zijn leer. Op datzelfde moment – tekstueel gezien staan de twee scènes van Petrus om dat verhoor van Jezus heen – ontkent een van Jezus' meest vooraanstaande

leerlingen een leerling van hem te zijn. Een bittere ervaring, voor allebei.

Wanneer Jezus aan het kruis hangt, staat de geliefde leerling erbij (19,25-27). Samen met een aantal vrouwen, onder wie Maria van Magdala en Jezus' moeder, is hij trouw tot in de dood. De laatste woorden die Jezus tot iemand persoonlijk richt, zijn voor deze leerling bestemd. Jezus draagt zijn zoonschap aan hem over: 'Zie daar je moeder.' De leerling neemt zijn moeder bij zich in huis. Waar is Petrus?

Een hardloopwedstrijd

In Johannes 20,1-10 treden Petrus en de geliefde leerling samen op. Samen, maar ook apart.

Op de derde dag na Jezus' dood komt Maria van Magdala bij het graf en ze ziet dat de steen is weggerold. Ze rent naar Simon Petrus en 'de andere leerling, van wie Jezus hield', en geeft haar interpretatie van wat ze heeft gezien: 'Ze hebben de Heer weggenomen uit het graf.' De twee rennen naar het graf; 'zij twee samen' staat er letterlijk. Maar 'de andere leerling' loopt sneller dan Petrus en komt als eerste bij het graf aan. Hij bukt zich, ziet de linnen windselen liggen, maar gaat niet naar binnen. Dan komt ook Simon Petrus, hem volgend, en hij gaat het graf binnen. Ook hij ziet de windselen, alsmede de doek die Jezus' gezicht had bedekt. Deze ligt apart opgerold, op een eigen plek. Toen ging ook de andere leerling naar binnen, die als eerste bij het graf was aangekomen. Hij zag en geloofde. Want, zo laat Johannes weten, zij hadden nog niet uit de Schrift begrepen dat hij uit de doden moest opstaan. De leerlingen gingen weg, terug naar huis.

Op verschillende manieren heeft de geliefde leerling een voorsprong op Petrus. Liepen ze eerst samen op, al gauw loopt de 'andere leerling' sneller, waardoor hij als eerste bij het graf aankomt. Petrus volgt hem, aldus Johannes. 'Volgen' komt in Johannes negentien keer voor, en altijd is Jezus degene die gevolgd wordt, behalve hier en in 11,31 (waar mensen Maria, de zus van Lazarus, volgen). De beminde leerling werpt een blik in het graf, maar laat Petrus voorgaan. Hij buit zijn positie niet uit. Niettemin is hij degene

Johannes en Petrus rennen naar het graf, Eugène Burnand, 1898, Musée d'Orsay, Parijs

van wie gezegd wordt: 'Hij zag en geloofde.' Ook al was het verband met de Schrift voor hen beiden nog niet duidelijk, de leerling van wie Jezus hield, krijgt als eerste het inzicht wat er met Jezus is gebeurd. Hij ziet de aangezichtsdoek (*soudarion*) van Jezus, net als Petrus. Ze hebben beiden hetzelfde waargenomen: een leeg graf, de windselen en een apart liggende doek. Maar alleen de geliefde leerling begrijpt wat er aan de hand is. Wat ziet hij dan?

Het woord *soudarion* is de Griekse weergave van het Latijnse *sudarium*, dat letterlijk zakdoek betekent (vergelijk Johannes 11,44). Opmerkelijk is dat dit woord in twee versies van de Targoom – de Aramese vertaling van (delen van) de Schrift – voorkomt als vertaling van het Hebreeuwse woord voor de doek die Mozes' gezicht bedekt om de krachtige straling van zijn gelaat te temperen nadat hij met God gesproken heeft. Telkens wanneer Mozes met God spreekt, doet hij de doek af (Exodus 34,33-35; in de Septuagint komt het woord *soudarion* overigens niet voor; daar wordt in dit geval *kalymma* gebruikt). De tekst zinspeelt met het woord *soudarion* op Mozes. Jezus is de nieuwe Mozes, die God ziet van aangezicht tot aangezicht. Maar anders dan bij Mozes, die telkens zijn gezicht met de doek bedekt wanneer hij met het volk spreekt, is de doek van Jezus opgerold (er staat in Johannes 20,7 een voltooid verleden tijd van het werkwoord) en apart op één plek gelegd, als een teken. Jezus verkeert nu voorgoed in de intieme ruimte van God; een doek is niet meer nodig. De

leerling die Jezus het meest nabij is, verstaat het teken dat het *soudarion* is; Petrus niet.

Liefhebben, beminnen en volgen

Wanneer Jezus na zijn opstanding aan de leerlingen verschijnt bij het meer van Tiberias, herkent de geliefde leerling hem het eerst. Opnieuw loopt het inzicht van Petrus een stap achter op het snelle begrip van zijn metgezel (Johannes 21,7).

Nergens wordt vermeld dat de door Jezus beminde leerling omgekeerd ook Jezus liefheeft. Nu vraagt Jezus het aan Petrus: 'Simon, zoon van Johannes, heb je mij lief (*agapan*)?' 'Ja, Heer, u weet dat ik van u houd (*filein*).' 'Weid mijn lammeren.' Voor de tweede keer zegt Jezus: 'Simon, zoon van Johannes, heb je mij lief (*agapan*)?' 'Ja, Heer, u weet dat ik van u houd (*filein*).' 'Hoed mijn schapen.' Voor de derde keer zegt Jezus: 'Simon, zoon van Johannes, houd je van mij (*filein*)? Petrus wordt bedroefd omdat hij hem voor de derde keer vraagt: 'houd je van mij (*filein*)?' En hij zegt tegen hem: 'Heer, gij weet alles. Gij weet toch dat ik van u houd (*filein*)?' 'Weid mijn schapen.'

Drie keer dezelfde vraag met drie keer de opdracht voor Jezus' schapen te zorgen. Het lijkt een rehabilitatie van Petrus vanwege de drie keren dat hij heeft ontkend een leerling van Jezus te zijn. Er zit echter een klein addertje onder het gras, misschien te klein om gevaarlijk te zijn, maar toch goed om opgemerkt te worden. In de eerste twee vragen aan Petrus gebruikt Jezus een ander werkwoord dan Petrus, zoals de weergave van de tekst laat zien. Is het een stilistische variatie? Johannes gebruikt de werkwoorden voor liefhebben, beminnen en houden van door elkaar, ook wanneer het om de geliefde leerling gaat (bijvoorbeeld 13,23 naast 20,2). Of kan Petrus niet helemaal voldoen aan het hoge niveau van liefhebben dat Jezus van hem vraagt, en neemt deze uiteindelijk genoegen met wat voor Petrus mogelijk is? Hoe het ook zij, Petrus krijgt de taak de kudde van Jezus te hoeden, en dat is geen geringe opdracht, gezien het belang van een goede herder (Johannes 10). De passage besluit met de woorden: 'Volg mij' (Johannes 21,15-19).

Petrus kijkt om en ziet dat de door Jezus beminde leerling hem (al) volgt (21,20). Johannes vermeldt expliciet dat het de leerling is die bij de maaltijd aan Jezus' borst lag en de vraag van Petrus doorspeelde, om er geen misverstand over te laten bestaan dat het één en dezelfde leerling is. Petrus wil graag weten wat er met deze leerling zal gebeuren. Jezus wijst

Petrus opnieuw terug (net als in 13,36-38) en herhaalt zijn woorden: 'Volg mij'. Het 'later' van 13,36 is 'nu' geworden.

Tot slot: verhaal en werkelijkheid

Petrus en de geliefde leerling hebben een wonderlijke verhouding. Er is soms sprake van rivaliteit, en vaak is de geliefde leerling Petrus ver vooruit, ook in inzicht. Op z'n minst heeft Petrus hem nodig als bemiddelaar. Kortom, de geliefde leerling is een bijzondere leerling. Hij doet wat een leerling van Jezus te doen staat: volgen. Dat hij na de opstanding van Jezus 'ziet en gelooft', maakt hem tot de leerling bij uitstek, *het* voorbeeld voor alle leerlingen. Opmerkelijk is dat hij op geen enkel punt misbruik maakt van zijn speciale positie. Hij laat Petrus voorgaan bij het binnengaan van het graf van Jezus en nergens voedt hij de wellicht sluimerende afgunst van Petrus. Ook opmerkelijk is dat altijd Petrus degene is met wie hij voor het voetlicht treedt, nooit een andere leerling. Literair gezien vormen deze twee leerlingen een paar apart. Wat zou de achterliggende historische realiteit kunnen zijn van deze manier van voorstellen? Is de geliefde leerling een historische figuur of een literaire creatie?

Zeker weten doen we het natuurlijk niet, maar misschien is de verhouding tussen Petrus en de geliefde leerling in het Johannes-evangelie een weerspiegeling van de verhoudingen tussen de verschillende stromingen in de vroegchristelijke beweging. De gemeente voor wie Johannes schreef, volgde wellicht een wat andere gezagslijn dan de 'officiële' lijn – voor zover er in de eerste gemeenten al van een officiële lijn gesproken kan worden – met Petrus als leidsman. De johanneïsche gemeente legde vanuit de eigen theologie en christologie andere accenten en had een andere visie op leiderschap. Tot deze gemeente kan iemand behoord hebben die gold als één van de voornaamste ooggetuigen van Jezus' leven, dood en opstanding. Deze historische persoon heeft – in deze gedachtegang – model gestaan voor de 'geliefde leerling'. Van historisch ooggetuige werd hij gepromoveerd tot getuige 'over dit alles' en daarom tot auteur van het evangelie.

Literatuur

– Maarten Menken, 'Afgezanten van Gods afgezant. Over de johanneïsche gemeenten', in J. Delobel, H.J. de Jonge, M. Menken en H. van de Sandt (redactie), *Vroegchristelijke gemeenten. Tussen werkelijkheid en ideaal*, Kampen 2001, 134-147;

– Voor de uitleg over het *soudarion* ben ik dank verschuldigd aan Sandra Schneiders, *Written That You May Believe. Encountering Jesus in the Fourth Gospel*, New York 1999. ■